

Mélyfúrás

Bűn és büntetés a régi Magyarországon

Az Akadémiai Kiadó 1996-ban jelentette meg *Hajdú Lajos Bűnözés és büntetés-bíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon* című posztumusz könyvét.

Hajdú Lajosnak, az ELTE ÁJK 1992-ben elhunyt tanszékvezetőjének már régóta kutatott történelmi periódusa volt a Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedétől a Martinovics-mozgalom befejezéséig tartó negyedszázad büntető igazságszolgáltatási gyakorlata. Az e tárgyról írott korábbi könyve – *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában* (Bp., Magvető Kiadó, 1985, Nemzet és emlékezet sorozat) – a téma átfogóbb, a történelmi összefüggésekre jobban összpontosító feldolgozását adja. Az ismertetés tárgyát képező, utóbb megjelent kötet olyan „történelmi mélyfúrás”, amelynek megértéséhez bizonyos mértékig szükséges az előző könyv ismerete.

A könyv bevezetője szerint a szerző elsődleges célja az volt, hogy a lehető legnagyobb forrásbázisra támaszkodva feldolgozza egy reformtörekvésekben gazdag évtized kriminológiai adatait. Hajdú Lajos nem titkolt szándéka volt az is, hogy levéltári kutatásaival a helytörténet kutatóinak nyújtson segítséget.

Egy kis időre a történelemkönyvek és a jogtörténet felé fordulva feltehetjük a kérdést: mi jellemezte a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországot, mit ért a könyv írója az évtized reformtörekvésein?

Ez az időszak Mária Terézia uralkodá-

sának utolsó évtizede, igazán jelentős történelmi események nem köthetők hozzá. A betelepítési politika végéhez közeledik, a természetes szaporulat is nő, ugyanakkor betegségek és járványok tizedelik a lakosságot. A Habsburgok nyugaton teret vesztenek, figyelmük még inkább Kelet-Európa felé fordul: Mária Terézia 1772-ben tíz szepességi várost visszacsatol Magyarországhoz, 1774-ben a Monarchia hadserege megszállja Bukovinát, királynői rendelet csatolja vissza Magyarországhoz 1778-ban a Temesi Bánságot, 1779-ben Fiumét. A királynő ebben az évtizedben számos rendeletben szabályozza a magyarországi nemzetiségek és felekezetek ügyeit, mégis legjelentősebb rendelete az oktatásügy átfogó szabályozásáról szól (Ratio educationis, 1777). Az évtized legfontosabb fejleménye a jog területén: 1776-ban Mária Terézia rendeletet ad ki a *kínvallás eltörléséről*. Még az az idő (1768) sincsen messzi, amikor a királynő elrendelte, hogy boszorkánysággért csak kétségbevonhatatlan bizonyítékok alapján ítéltethető el bárki.

Visszatérve Hajdú Lajos könyvéhez: külön kell szólnunk a szerző történelmi forrásairól, amelyek jelentős mértékben meghatározták a kötet jellegét is. Hajdú legfőbb forrásanyaga az a 2200-nál is több bírósági jelentés (*rabtabella*), amelyeket a vizsgált évtizedben Magyarország 47 megyéje vagy szabad kerülete, 40 szabad királyi városa és mintegy 100 úriszéke terjesztett fel a Helytartótanácshoz. Ezekben a jelentésekben mintegy 57 000 őrizetbe vett – el-

ítélt – személy adatai olvashatók. A szerző ezenkívül 1000-nél több büntetőper-kivonatot is átvizsgált.

Arról, hogy a rabtabellák mennyire voltak használhatóak az elvégzett kutatásban, Hajdú Lajos ezt írja előző könyvében: „Hatalmas előnye e forrástípus feldolgozásának, hogy egy-egy félév tabelláiból 30-35 megye, 20-25 királyi város és kb. ugyanennyi uradalom 2-3 ezernyi elítéltnének adatait tanulmányozhatja a kutató: hányan és miért kerültek összeütközésbe a törvénnyel (vagy a törvényerejű szokással), milyen hosszúra nyúlt a vizsgálati fogás, milyen ítéleteket szabtak ki a bíróságok... A tabellák választ adnak arra a kérdésre is, milyen foglalkozású személyek milyen típusú büntetést követek el, hogyan alakult a befogadottak-elítéltek között a nők, a fiatalok aránya stb. De arról is árulkodnak a rabtabellák, hogy az egyes országrészek (vagy szomszédos megyék) között jelentős különbségek voltak nemcsak a büntetések jellegének és nagyságának meghatározásában, hanem bizonyos cselekmények megítélésében is.”

Ezek a források természetesen nem tökéletesek, mivel a tabellák szövege sokszor túlságosan „lakonikus”, hiányos vagy éppen félreérthető. Hajdú Lajos hosszasan sorolja: milyen nehézségekkel kell szembenéznie annak a kutatónak, aki a rabtabellák tanulmányozásába kezd.

Kissé szokatlan módon a kötet bevezetője (nem a befejező része) foglalja össze a kutatómunka főbb eredményeit és tanulságait.

A szerző első általános megjegyzése: a XVIII. század hetvenes éveiben a bűncselekmények és elkövetőinek száma Magyarországon folyamatosan és jelentős mértékben emelkedett. Az országrészeket tekintve

az Alföldön és Délkelet-Magyarországon a legnagyobb az emelkedés (Erdély nem tartozott akkoriban Magyarországhoz). Az okokat kutatva Hajdú Lajos véleménye a következő: „Természetesen döntő hatása lehet az objektív körülményeknek: az olyan megyékben, ahol fél évszázada még lakatlan széles pusztaságokra meg-megújuló hullámokban települtek le a különböző felekezethez, nemzetiséghez tartozó emberek, és az állandó mozgás miatt a lakosság még nem szerveződhetett eleven közösséggé – több a bűncselekmény, nagyobb a rendtelenség, de a helyzeten úrrá lenni kívánó (olykor elviselhetetlen) szigor is.”

A könyv írójának második általános megjegyzése szerint változott az egyes bűncselekménytípusoknak a rablétszámon belüli aránya a vizsgált periódusban: a tulajdon ellen elkövetett büntettek és a különböző nemi büntettek miatt őrizetbe vettek száma kismértékben csökkent, azonban az egyes megyék között nagyok az eltérések.

A harmadik általános megjegyzés: a befogadottak és elítéltek között növekedett az évtized során a nők, valamint a fiatalok aránya.

Hajdú utolsó konklúziója szerint a vizsgált évtizedben a büntetési rendszer is átalakulófélben volt Magyarországon. A kivégzettek száma csökkent. Ez elsősorban a kormány törekvésének volt köszönhető, de nem jelentette azt, hogy az egyes megyék közötti felfogásbeli különbségek jelentősen csökkentek volna.

A könyv a történelmi forrásul választott tabellákat, perkivonatokat alapvetően a bűncselekmények fajtái, illetve a büntetés-nemek szerint dolgozza fel.

A XVIII. század hetvenes éveiben a legtöbbben valamilyen tulajdon elleni bűncselekmény elkövetésének gyanújával ke-

rültek őrizetbe, és az elítéltek többségét is ilyen büntettek elkövetése miatt marasztalták el. A tulajdon elleni büntettek közül ebben az időben legsúlyosabb a *jószáglopás*. A tulajdon elleni büntettek másik nagy csoportja a *pénz, ruha vagy használati tárgy lopása*, amit ekkoriban már gyakran betöréssel, ajtó-ablakbefeszítéssel követték el. Az ország legtöbb megyéjében (az Alföld és Délkelet-Magyarország kivételével), továbbá valamennyi városában nem a jószáglopás, hanem ez a leggyakoribb bűncselekmény. A könyv számos példázattal illusztrálja a lopás különböző fajtáit („szentségtörő”, vagyis templomi lopás, vásári lopás, házilopás stb.). A tulajdon sérelmére elkövetett – sőt gyakran annak teljes pusztulását okozó – harmadik súlyos bűncselekmény a *gyűjtogatás, tűzokozás*. Az évtized bűnözésének levéltári dokumentumai alapján a rablás ritka bűncselekmény, a rablógyilkosok száma sokkal nagyobb a börtönlakók között, mint a rablóké. A vagyron elleni bűncselekményekkel kapcsolatban végül megjegyezhető: a vizsgált időszakban még nagyon kevés embert állítottak csalásért és sikkasztásért bíróság elé.

Az 1769 és 1779 közötti évtizedben a másik súlyos bűncselekménytípust az élet és a testi épség ellen elkövetett büntettek jelentették. A rablógyilkosságok elkövetésében az alföldi és a kelet-magyarországi megyék jártak az élen: Arad, Csanád, Bihar és Csongrád. Természetesen az élet elleni büntettek túlnyomó többsége nem rablógyilkosság, hanem emberölés volt, amelyet a korszak büntető jogtudománya már *szándékos, gondatlan és véletlen* emberölésre osztott fel. Az elsőt gyakorta gyilkosságnak is nevezték, mert itt az elkövető tudva és akarva hajtotta végre tettét. Az emberölés minősített eseteinek többségét házas-

társ, közeli rokon vagy sógor ellen követték el. Ezeket a büntetteket a kor törvényei súlyosabban büntették, mert a gyilkos a kötelező szeretet és tisztelet ellen is vétett. Leggyakoribbak a feleség-, illetve férjgyilkosságok voltak. Megjegyzendő, hogy a korabeli magyar jog normáinak megfelelően büntetlenséget élvezett az a férfi, aki házasságtörő aktuson érve feleségét, azt vagy partnerét megölte. Az élet elleni büntettek között gyakoriságuk, valamint a bűnösség bizonyításának nehézségei miatt különleges helyet foglaltak el a *magzatölések*. Fel-tűnő jelenség, hogy az évtized csaknem hatvanezer fogvatartottjának adatai között alig lehet olyannak olvasni a nevét, aki öngyilkossági kísérlet miatt jutott volna börtönbe, viszont a hadsereg létszámának növelésével párhuzamosan egyre több olyan férfi akadt, aki öncsonkítással igyekezett katonai szolgálatra alkalmatlanná tenni magát.

Az élet és testi épség ellen elkövetett büntettek legnagyobb része azonban *testi sértés*, amelyet a korabeli források sokféle elnevezéssel (civakodás, verekedés stb.) illeltek.

A szerző a korabeli rabtabellák feldolgozása során számos olyan ügybe ütközött, amikor az elkövetett cselekményt (pl. a földesúri hatalommal való szembeszegülést, a zendülésnek-lázadásnak nevezett egységes és hangos fellépést valamilyen földesúri vagy nemesi rendelkezés ellen stb.) nem lehetett a többi bűncselekménytípus kategóriájába besorolni. Ezeknek a büntett-kategóriáknak Hajdú Lajos a *politikai büntettek* elnevezést adta, ide sorolva a pénz-, az okirat- vagy oklevél-hamisítást is.

A vizsgált korszakban – még jobbra a középkori normák továbbéléseként – Magyarországon sokan kerültek vizsgá-

lati fogságba vagy már elítéltként börtönbe valamilyen nemi bűntett elkövetése miatt. Túlnyomó többségüknél házasságtörés, paráznaság és szintén a korabeli szóhasználat: *szajhálkodás, kurválkodás* volt a vád.

Hajdú Lajos az egyéb bűncselekmények kategóriájába sorolja a fent részletezett bűncselekményfajtákba nem besorolható bünteteket, pl. *az istenkáromlást, a hitelhagyást, az utódok közömbös szellemében való nevelését, a csavargást, a részegeskedést, az adósság megfizetésének elmulasztását*. Az e kategóriába sorolt befogottak-elítéltek száma a vizsgált évtized során jelentős mértékben emelkedett.

Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében nemcsak az egyes bűncselekmények megítélésében indult meg változás, hanem az egyes büntetésnemek és büntetésfajták alkalmazásában is. Ennek a szerző szerint több oka van. Az első és legfontosabb: a széles körű reformtevékenységet kezdő és az Európához való felzárkózást, a fejlődés meggyorsítását célként kitűző kormányzat értelmetlennek tekintette az értékeket előállító emberi munkaerő tömeges elpusztítását. *„Akkor, amikor mocsarokat kellett lecsapolni, csatornákat ásni, az év minden szakában járható utakat építeni, amikor törekedtek a bányászat, a manufaktúraipar fejlesztésére stb., tehát a lemaradás megszüntetésére, rengeteg volt a tennivaló az országban, akkor ostobaságnak tűnt elpusztítani egy-egy embert, aki az embertársával vagy a közösséggel szemben elkövetett bűnét sokkal inkább jóváteheti a közjó érdekében végzett munkával, mint azzal, hogy egy-két percig tartó éles fájdalmat kell elviselnie”* – írja Hajdú Lajos. Ezért a kormányzat azt szorgalmazta, hogy a súlyos bűntettek elkövetőire a ha-

lálbüntetés helyett inkább közmunkavégzéssel összekötött börtönbüntetést szabjanak ki a bíróságok. A kegyelmi gyakorlat is ehhez igazodott.

A fejlődés irányát mutatja az is, hogy a kormányzat előírta: a testi büntetések kiszabásánál figyelembe kell venni az elkövető egészségi állapotát, orvosnak kell állást foglalnia abban, hogy milyen mértékű lehet a büntetés. A büntetési gyakorlatban egyre több *pallosjogú bíróság* akadt ebben az évtizedben már, amely gondosan mérlegelte a bűncselekmény súlyát, az elkövető előéletét, és csak a legsúlyosabb esetekben volt hajlandó alkalmazni a halálbüntetést.

A vizsgált évtized során a magyarországi bíróságok állandóan csökkenő számban és arányban hoztak (kötélre, pallosra, keréketörésre, karóba húzásra, megégetésre stb. szülő) halálos ítéleteket, és még kevesebb az olyan per, amikor ezt elretentésképpen azonnal végre is hajtották. Elmondható, hogy a városokban enyhébb volt az ítélezési gyakorlat, harmadannyi rabot küldtek akasztófára, mint a megyei törvényszékek, illetve úriszékek. Hajdú Lajos becslése alapján a megyékben mintegy 840 lehetett a XVIII. század hetvenes évtizede során kivégzett személyek száma, a negyven szabad királyi városnál ez a szám 95, a harminckét fontosabb uradalomnál pedig mintegy 30 lehetett. Területileg azonban jelentős eltérések mutatkoztak: a legtöbb kiszabott és végre is hajtott halálos ítélet a délkelet-magyarországi, északkelet-magyarországi és a hozzájuk kapcsolódó alföldi törvényhatóságok tabelláiban található. Lényegében tehát két részre szakadt az ország, a jobb kriminalitású viszonyokkal rendelkező megyék Vastól Ungig szinte karéjszerűen fogják át az országot, a rossz bűnözési mutatókkal

rendelkező megyéket, illetve törvényhatóságokat, amelyek az ország keleti részein, illetve közepén találhatók.

A halálbüntetés végrehajtásának fő formája férfiak esetében az *akasztás*, a nőkében a *lefejezés* volt. A halálbüntetés harmadik fajtájának a *máglyán való elégetés* számított, ezt főképp a szándékos gyújtogatókra szabták ki a korabeli bíróságok. Az emberölés miatt kiszabott halálbüntetés végrehajtásának súlyosbításaként nemcsak a lefejezés után, hanem előtte is alkalmazták (tükröző büntetésként) a *jobb kéz levágását*. Az élet elleni büntettek közül a bíróságok különösen súlyosnak ítélték meg, és többnyire minősített halálbüntetéssel sújtották a közeli rokon vagy házastárs megölését, a súlyosbítás ilyen esetekben is többnyire a jobb kéz levágása volt a kivégzés végrehajtása előtt.

A levéltári adatok tanúsága szerint a vizsgált időszakban egyetlen olyan bűncselekmény akadt, amelynek elkövetőit a bíróságok mindig halálbüntetéssel sújtották, legtöbbször azonban ennek végrehajtását különféle módokon súlyosbították is. Ez a *rablógyilkosság*. A rablógyilkosság szankcionálásában az eleven karóba húzás-tól és a kerékbetöréstől kezdve, az izzó fogókkal történő csipkedésen, az előzetes, illetve kivégzés utáni kézlevágáson, a holttest karóra helyezésén stb. át az egyszerű lefejezésig jóformán minden kivégzési módot alkalmaztak.

A korabeli Magyarország büntető igazságszolgáltatásában leggyakrabban alkalmazott szankció a *testi büntetés*. A feldolgozott rabtáblák és büntető perki vonatok tanúsága szerint az esetek mintegy háromnegyed részében (amikor büntetés kiszabására egyáltalán sor került) a bíróság kizárólagos vagy mellékbüntetés-

ként meghatározott számú bot-, ostorvagy korbácsütés, illetve vesszőcsapás elviseletére büntette a vádlottakból elítéltté vált személyeket. „*Úgy vélték akkoriban, hogy ezt a büntetésnem lehet legkönnyebben arányosítani az elkövetett cselekmény súlyával, illetve az egyén bűnösségével, hiszen az ütések száma 6-tól akár több százig terjedhetett, a korbács vagy ostor szárait is több vagy kevesebb, könnyebb vagy nehezebb, keményebb vagy lágyabb szíjakkól lehetett összefonni, de a bot is lehetett vékonyabb vagy vastagabb*” – írja Hajdú Lajos. Úgy is különbséget lehetett tenni a testi fenyítés büntetés végrehajtásánál, hogy az elítéltre mely színhe-lyen mérték rá a megszabott számú ütet: a városháza udvarán vagy épp a vásár legforgalmasabb helyén, a legnagyobb nyilvánosság szeme láttára.

A XVIII. század hetvenes éveinek Magyarország a büntető igazságszolgáltatás szempontjából átmenetet képez már a régi (középkori), valamint az új (humánus, objektív mércét alkalmazó) ítélkezési praxis között, és erre talán a szabadságvesztés (börtönbüntetés) előtérbe kerülése nyújtja a legjobb példát. Ennek okairól már fentebb volt szó. Fontos megjegyezni, hogy a börtönbüntetés ebben a korszakban még soha sem jelenik meg „tisztán” az ítélkezési gyakorlatban, hanem általában testi fenyítéssel (pl. botütés) és börtönnel súlyosbítva.

Ekkoriban még a halálbüntetés és a testi fenyítés helyébe nem lehetett a büntetési rendszer alapjává tenni a szabadságvesztést, mert büntetés-végrehajtási intézménynek épült börtönök nem voltak Magyarországon. (Ebben az időszakban, 1773-ban hozták létre az első dologházat Szempcen, Eszterházy Ferenc kancellár Pozsony megyei birtokán.)

A vizsgált időszakban a kormányzat már igyekezett háttérbe szorítani az addig előszeretettel alkalmazott pénzbüntetést. Ebben elsősorban az a cél vezette, hogy a bírságokból és vagyoni büntetésekből részesedő bírák „mohóságukban” ne terheljék le túlságosan az adófizetőket. Pénzbírsággal egyébként a tolvajokat, az orgazdákat, a könnyelmű vevőket és azokat büntették, akik tudtak tolvajlásokról, de elkövetőiket nem jelentették a hatóságoknak. A többi büntetőjogi szankció közül elsősorban a *kiutasítást*, *kitiltást* alkalmazták.

Gyakori mellékbüntetés a korszakban – annak ellenére, hogy ennek semmilyen törvényes alapja nincsen – a *katonának adás*. A törvényhatóságok úgy vélekedtek, hogy ha már minden évben adni kell a hadsereg számára újoncokat – évről évre jelentős összeütközések voltak a lakossággal emiatt –, akkor megszabadulnak a nehezen kezelhető, sok bajt és kellemetlenséget okozó fiataloktól úgy, hogy katonának adják őket.

A kötet szerves részét alkotja a Függelékben közölt százoldalnyi statisztikai tábla és térkép, amelynek ismertetésére hely hiányában jelen könyvismertetés már nem térhet ki. A kiadvány a XVIII. századi büntetőjogi fogalmak latin–magyar szójegyzékével zárul.

Hajdú Lajos szívós kutatómunkával számos olyan kriminológiai adatot vará-

zsolt elő a múlt ködéből, amelyek még a korabeli gazdaság-, erkölcs-, igazgatás- vagy életmódtörténet megismeréséhez is értékes adalékokat nyújtanak, s egy-egy falu, vidék vagy megye lakosságának önismeretéhez szükségesek.

A szerző, aki elsősorban szakembereknek szánta könyvét (de az a laikusok számára is érdekes lehet), mindvégig kapcsolatot tart az olvasóval. A bűnesetek ismertetésekor rendszeresen utal a kiszabott büntetés súlyos vagy enyhe voltára. Kiindulópontja mindig a kor joggyakorlata.

Jelen ismertetés elsősorban a könyv tartalmára koncentrált, nem érzékeltethette eléggé annak olvasmányos voltát, érdekességeit. Végezetül álljon itt egyetlen – derűs – részlet (merthogy ilyen is található Hajdú Lajos könyvében): „*Tütü Zsuzsánna ellen vizsont az volt a vád, hogy titkon kétszer is bort lopott gazdájától (a perkivonat nem jelöli meg a bor mennyiségét vagy értékét). A megye (Nyitra megyéről van szó – D. F.) börtönébe került, hol valószínűleg szelíd tortúrával akarták rávenni a beismerő vallomás megtételére, mert a forrás szerint közbeeső ítélettel 12 ostorcsapást mértek rá, azonban azt elviselvén és ily módon magát tisztásván szabadon bocsátattott.*”

Deák Ferenc